

L $\frac{33}{1397}$

Monopoli Latvijas tautsaimniecībā

Dr. B. Siew
populāri-zinātnisks apcerējums.

RĪGĀ, 1926.

AUTORA IZDEVUMS.

35
1397

L 849 (P)

L
33

Monopoli Latvijas tautsaimniecībā.

Five B

Dr. B. Siew

populāri-zinātnisks apcerējums.

RĪGĀ, 1926.

AUTORA IZDEVUMS.

(1) B-
(3) L-2
F-
8

0309068912

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~76-~~ 18.604

pārē. 31. v. 2002. J. O.

IEVADS.

Pasaules karš un piespiedu saimniecība. — Kararūpniecības sabiedrības Vācijā. — Karš un papīra naudas monopols. — Valsts kapitalisms jaunnodibinātās valstīs.

I. NODAĻA.

Monopola tautsaimniecisks definējums. — Dabiskie, veikaliskie un mākslīgie monopoli. — Sindikāti un tresti.

II. NODAĻA.

Monopols un konkurence. — Monopols, birokratisms un ļaunprātības. — Monopols, politiskā demagoģija un šovinisms. — Monopols un atlidzība.

III. NODAĻA.

Monopols un cenas. — Maiņas saimniecībā cenu nosaka piedāvājumu un pieprasījumu daudzums. — Valsts mākslīgi nosaka cenas.

IV. NODAĻA.

Socialā netaisnībā. — Monopols un strādnieku stāvoklis. — Streiku brīvības ierobežojums. — Monopols un bezdarbs. — Monopolizēto uzņēmumu militarizēšana.

V. NODAĻA.

Monopols Latvijā. — Īss pārskats par ādas, linu, spirta un citiem monopolveidīgiem uzņēmumiem Latvijā. — Monopoli un Latvijas valūta. — Latvijas vispārīgā fiskālā politika.

Ievads.

Sabiedrība ir brīvu un apzinīgu individu apvienība, kurā tos tur kopā neredzamas socialas un ekonomiskas saites. Sabiedrībā katra atsevišķa saimnieciska persona brīvi piepilda savu „es“, jaunradišanas spēkus smelot atsevišķo saimniecisko personu organiskā apvienībā. Turpretim masa ir atsevišķu saimniecisku personu suma, savā starpā organiski nesaiņstīta. Ja tā varētu teikt, sabiedrība ir cits citu atstumjošu, bet tai pašā laikā arī pievelkošu elementu ķīmisks savienojums, turpretim masa ir — mākslīgs, mechanisks savienojums. Cilvēku masa, pēc savām psihiskām un arī saimnieciskām pazīmēm, ir salīdzināma ar kuŗu katru baru. Bara sajūtas nomāc katra atsevišķa individa neapzinātos, elementaros jaunradišanas spēkus.

Sabiedrība paliek par masu komunā un arī kaŗā. Abos gadījumos valsts vara šo masu mechaniski tur paklausībā. Sabiedrībā valsts vara ir tikai dzīvo saimniecisko subjektu attiecību kārtotāja, regulētāja, bet komunā valsts vara šos subjektus padara par paklausīgiem, pamirušiem objektiem. Arī kaŗa laikā valsts vara diezgan bieži aizraujas no savas šķietamās saimnieciskās visvarenības. Protams, fizisko spēku mechanisko apvienību prasa nacionalās kulturas un nacionalo robežu aizsardzības vārdā, jo tikai tādā veidā tie spēj kaujas laukā pierādīt savu maksimālo enerģiju. Bet nelaime ir tā, ka valsts vara, kā pierādīja pēdējais asiņainais pasaules kaŗš, bieži iejaucās arī aizmugures tautsaimnieciskās attiecībās.

Pasaules kaŗa laikā šo slideno ceļu gāja sevišķi Eiropas austrumu valstis — Vācija un Austrija-Ungarija. Aiz šauru fiskālu interešu aprēķina, t. i. lai uzlabotu valstskases stāvokli, šīs valstis sāka iejaukties savu pilsoņu brīvajās saimnieciskās attiecībās. Lai segtu kaŗa izdevumus, kuŗi vienmēr pieauga, un itkā lai pareizi regulētu ražošanu, valsts vara ieveda kaŗa rūpniecības monopolus.

Visspilgtāk tas parādījās Vācijā pazīstamo rūpniecības sabiedrību veidā; vēlāk šie centieni palika par spēku, kas posta kā tautas, tā arī valsts saimniecību. Tiklīdz iesākās karš, Vācijā sāka nodibināties tirdzniecības-rūpniecības kara sabiedrības, uz jauktiem valsts un privātiem pamatiem. Šais monopolveidīgos uzņēmumos bij ieguldīti milzīgi valsts un privāti kapitāli, pie viņu nodibināšanas strādāja labākie Vācijas zinātnieki, tehniķi un saimnieciskās dzīves praktiķi. Valstī bij dziļa nacionāla sajūsma un kopības apziņa, un likās, ka šo sabiedrību panākumi ir pilnīgi nodrošināti. Bet kādas bij šo monopolu darbības sekas?

Ar lielu dvēseles nemieru mēs lasām vācu literatūrā objektīvos pārskatus, kuŗos tēlota milzīgā posta traģiskā aina, ko šīs sabiedrības atnesušas Vācijas tautas un valsts saimniecībai. Šais sabiedrībās patvērās tirdzniecības un rūpniecības bezdarbība, briesmīga ļaunprātība, panamas un spekulācija, viņas deva iespēju visādiem Stinesiem un citiem kara laika Krēziem palikt bezgala bagātiem uz tautas nelaimes rēķina.

Kara rūpniecības sabiedrības izaudzēja īstus plēsoņus un spekulantus, kuŗi izsūca pēdējo asins pilieni no tautas saimniecības organisma. Šīs sabiedrības nodibināja veselu nodaļu tiklu Šveicē un Skandināvijas valstīs un šo nodaļu priekšgalā nostājās visādi starptautiski ierāvēji, kā, piemēram, nesen mirušais slavenais Parvuss, kuŗš, blakus saviem veikaliem, noņēmās arī ar visādām tumšām lietām.

Vācu autori, ar sāpēm sirdī, atzīst, ka kara rūpniecības sabiedrības, t. i. monopolizētie uzņēmumi, armijai piegādāja sliktas un sapuvušas preces. Vēlāk noskaidrojās, ka šīs sabiedrības, lai saskrūvētu preču cenas, bij slepeni vienojušās ar steidzīgi, uz ātru roku nodibinātiem sindikātiem. Daži vācu pētnieki par Vācijas saimnieciskā sabrukuma galveno vainīgo sauc taisni šos monopolizētos uzņēmumus, kuŗu ieraušanas kārei nebij robežu.

Tikpat postoša Vācijai un citām valstīm, kuŗas piedalījās pasaules karā, izņemot Angliju un Ameriku, bij arī papīra naudas iespiešana. Ne rūpniecība un tirdzniecība, ne arī nauda nav pats mērķis, bet tikai līdzeklis atsevišķo saimniecisko vienību

jaunradišanai un produktīvo spēku atmodināšanai un sekmēšanai brīvo saimniecisko attiecību kopējā ķēdē. Ārpus šīs noslēpumainās pasaules, kur notiek nepārtraukta iedzīvināšanās sevī, savu spēju paplašināšana, specializācija un darba dalīšana, naudai nav it nekādas vērtības. Nauda ir tikai līdzeklis, ar tās palīdzību apgrozās saimnieciskās vērtības starp atsevišķām personām. Bet naudas iespiešana valsts varai bij tik pievilcīga un kārdinoša, ka pavissam tika aizmirsti paši naudas pamatjēdzieni.

Valsts vara sāka iespiest papīra naudu neaprobežotā daudzumā un, protams, naudas sistēmas pamati bij satricināti. Jo vairāk papīra naudas iespieda, jo šīs naudas kurss zemāk krita. Ja nebūtu monopoli, vai arī ja šie monopoli atrastos ārpus valsts piespiedu saimniecības sfēras, tad papīra naudas saldā ģīfts nebūtu tā sazāļojusi tautsaimniecības organismu.

Anglija, kuŗa papīra naudas saimniecības sekas bij mācījusies pazīt no kontinentālo kuŗu rūgtiem piedzīvojumiem, pasaules kuŗa laikā neaizrāvās no papīra naudas iespiešanas monopola un ar to pasargāja savu saimniecisko dzīvi no naudas kursa drudzainām svārstībām.

Ar nožēlošanu jāatzīst, ka jaunās valstis, kuŗas radās pēc pasaules kuŗa, nevēlējās vai arī neprata taisīt vajadzīgos slēdzienus no attēlotiem neizdevīgiem monopoli izmēģinājumiem. Valsts varas apžīlbinošais spēks bij tik jauns un likās tik varens, un valsts un politiskie darbinieki domāja, ka no viņa var smelt nebeidzamas saimnieciskas vērtības.

Vajaga tik izdot attiecīgus dekretus un tūdaļ naudas būs diezgan, rūpniecība uzplauks. Pirmajos gados pēc Latvijas neatkarības proklamēšanas tā domāja arī pie mums. Un tagad kā pasakā lasām, diemžēl, patiesos notikumus no nesenās mūsu valsts dzīves, kad pilnām iespieda papīra naudu valsts monopoli radišanai. Nodibināja linsēklu un citus monopolveidīgus uzņēmumus, kuŗi izsūca tautas saimniecības spēkus.

Lūk, kādiem mērķiem izmantoja papīrnaudas spiestuvi: uz 1920. g. 3. jūnija likuma pamata finansu ministris izlaida valstskases zīmes par 500 miljoniem rubļu vienīgi priekš tam, lai ievestu un sekmētu monopolveidīgos uzņēmumus, kuŗi vēlāk valsts-

kasei atnesa tikai zaudējumus. Tas bija laiks, kad visi bij aizrāvušies no valsts kapitalisma visvarenības idejas. Turpmāk mēs redzēsim, pie kā novedusi šī valsts rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu dibināšanas politika, nodibinot tādus uzņēmumus ar papīra naudas spiestuves palīdzību. Bij vajadzīga visu tautsaimniecisko spēku varonīga saņemšanās, lai likvidētu šīs tuvredzīgās un vienpusīgās fiskālās politikas postošās sekas. Gribas ticēt, ka tas bija pēdējais mēģinājums mūsu valsts un saimnieciskā dzīvē.

I. nodaļa.

Monopols, plašākā tautsaimnieciskā nozīmē, ir zināmas fiziskas vai juridiskas personas iespēja izņēmuma veidā gūt materialus labumus no zināmas saimnieciskas darbības. Tā tad monopols paredz saimniecisko vienību lielākās daļas rīcības brīvības ierobežošanu vienas fiziskas vai juridiskas personas labā, pie kam šis labums tai nodrošināts kā izņēmuma iespēja.

Monopoli mēdz būt: 1) dabiskie, 2) veikaliskie un 3) mākslīgie. *Dabisks* monopols būs tas, ja kādam cilvēkam ir, piemēram, izcilus talants vai arī ja viņam pieder zeme, kuŗā ir lielas mineralu vērtības. Tādas monopola iespējas ir, piemēram, apdāvinātam ķirurgam, dziedātājam vai zinātniekam. Protams, pret tādu monopolu it nekā nevar iebilst. Neviens nespēj šiem laimīgiem atņemt vai ierobežot, ko daba tiem dāvājusi. Savā darba laukā viņi ir dabiski monopolisti.

Pie *veikaliskiem* monopoliem pieder tautsaimnieciski veidojumi, kuŗi rodas no kapitalu radīšanas procesa. Maiņas saimniecībā kapitāls, pēc savas dabas, tiecas koncentrēties.

Pēc ilgu gadu saimnieciskas cīņas, kuŗa bij nikna un smaga, nelielai Amerikas miljardieru grupai izdevās dabūt savās rokās lielāko daļu naftas avotu, vara un sudraba raktuvju un dažas svarīgākās apstrādājošās rūpniecības nozares. Nodibinādami trestus, šie miljardieri savās rokās sakoncentrēja zināmas saimnieciskās dzīves nozares, kuŗās tie ir neaprobežoti monopolisti.

Pret šo trestu neaprobežoto apetiti Ziemeļamerikas Savienoto valstu valdība ir lietojusi vairākus

bargus līdzekļus un trestu vadītāji vairākkārt saukti pie atbildības tiesās. Dažos štatos tresti, ar tiesas spriedumu, likvidēti.

Pret šo kapitalistiskās attīstības augstāko formu veidojumu ļauno un postošo darbību valdība var cīnīties divējādi: izdodot likumdošanas vai administratīvus aktus vai arī ar tīri tautsaimnieciskiem līdzekļiem. Praktiskā pēdējie dod lielākus panākumus kā pirmie. Šai ziņā viens no labākajiem līdzekļiem ir robežu atvēršana, lai iekšējā tirgū iekļūst tās preces, kuŗas monopolizētas vietējo trestu rokās. Ar to tiek radīta ārzemju konkurence, kuŗa diezgan ievērojami samazina trestu varu, jo viņu varas iespaids, tomēr, nav neaprobežots. Starp citu, ir bijušas un ir vēl tagad valstis, kuŗas tresti pavisam aizliegti. Interesanti atzīmēt, ka agrākajā Krievijā ar likumu bij aizliegti nevien tresti, bet arī sindikāti, t. i. rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu apvienības uz zināmu laiku, lai varētu noregulēt ražošanu un preču cenas. Šādus veidojumus likums atzina par „uzņēmēju streiku“.

No visa tā ir skaidrs, ka veikalisko monopolu ļauno un postošo iespaidu, vienādi vai otrādi, var novērst vai vājināt.

Pavisam citādi tas ir ar tā saucamiem mākslīgiem vai valsts monopoliem, kuŗi rodas uz tā pamata, ka valsts vara iejaucas brīvās, privāti-saimnieciskās attiecībās. Šie monopoli nebūt nav kapitalisma tehniskās attīstības augstākā forma, bet ir mākslīgi veidojumi, kas balstās vienīgi uz varas priekšrocībām. Tiem ir privilēģētu uzņēmumu raksturs un viņu ekonomiskā vara faktiski ir neaprobežota.

Ja veikaliskie monopoli pārmērīgi sacel cenā vai arī ražo sliktas preces, tiem vienmēr jābaidās, ka var rasties konkurence, bet valsts monopolus no tam pilnīgi aizsargā likums. Valsts monopoli, īstenībā, ir kaut kas līdzīgs ekonomiskai diktaturai. Veikaliskie monopoli rodas kapitalisma dabīgas attīstības procesā, bet valsts monopoli — aiz viena vai otra likumdevēja nejaušas kaprizes. Valsts monopols ir neaprobežots diktators un tamdēļ tam ir tendence vienmēr vairāk paplašināt savu privilēģiju robežas, neievērojot pat daudzas ļaunprātības, par kuŗām runāšu nākošā nodaļā.

„Valsts monopoli“, saka franču zinātnieks Rambo politiskās ekonomijas mācības grāmatā, „ierobežo ekonomisko brīvību.“ Pasaules slavenais krievu zinātnieks D. Meņģeļejevs, grāmatā „K poznajiju Rossii“, ar savu parasto atjautību, par valsts monopoliem saka tā: „Es turu par savu pienākumu teikt, ka nevaru atzīt monopolus, aiz tā vienkāršā iemesla, ka monopoli tautai atņem milzīgus ienākumus un visus dalībniekus padara par vienkāršiem ierēdņiem, kuri gan darbojas savu personīgo interešu labā, bet ne ar personīgo interešu metodēm, kas vienmēr saistītas ar konkurenci, jo tā ir kuŗa katra progresīva panākuma pirmais noteikums: ar citiem vārdiem sakot, es domāju, ka monopoli iznīcina katru patstāvību, atjautību un progresīvu iniciatīvu, kas dibinās uz personīgām dziņām un vēlēšanām.“

Valsts var ievest monopolu aiz sabiedriskas vai šauri fiskālas intereses motīviem. Piemēram, aiz sabiedrības miera interesēm dažas valstīs monopolizē pulvera un citu sprāgstošu vielu ražošanu. Monopolus dažkārt ievē arī aiz sociāliem vai higiēniskiem iemesliem. Piemēram kroņa degvīna monopolu Krievijā un citās valstīs ievēda, lai būtu aizsargāta tautas veselība. Sabiedriskās attīstības interesēs valsts saņem savās rokās arī pasta korespondences izvadāšanu, telegrafa un telefona eksploataciju. Šos monopolus ievēdot valsts dažreiz nedzenas pēc peļņas, bet rīkojas, galvenā kārtā, iedzīvotāju kultūras līmeņa pacelšanas labā. Ir, piemēram, valstis, kuŗas no šiem monopoliem cietušas tikai zaudējumus. Ar dažām ierunām, par kuŗām šoreiz nav iespējams plašāk izteikties, ar šādiem monopoliem mēs varam, un mums pat vajaga, apmierināties.

Pavisam cita top aina, ja valsts, vienīgi peļņas nolūkā, grib stāties dzīvā un rosīgā uzņēmēja vietā un ar īpašu likumdošanas aktu piešķir sev privilēģiju izmantot zināmu saimnieciskās dzīves nozari. Aiz šauri fiskāla aprēķina valsts ievē, piemēram, sērķociņu, tabakas, cukura un citus mākslīgus monopolus, kuŗus pat neattaisno zināmās valsts dabiskie apstākļi.

Pie fiskālo monopolu ievēšanas valstis ķeras tādos brīžos, kad valsts finanšu stāvoklis stipri satricināts. Atcerēsimies, piemēram, ka Ludviķa XIV.

izšķērdīgā valsts saimniecība Franciju piespieda ievest, bēdīgi slaveno sāls monopolu, kuŗš izvērtās par īstu postu visai franču tautai. Slepenpolīcijas aģenti rakās pa visiem podiem, meklēdami kontra-bandu. Iedzīvotāji vaidēja zem dažādu valsts monopolu sloga. Tamdēļ nav nekāds brīnums, ka lielās franču revolūcijas laikā sadumpojies pūlis kļiedza: „Nost ar monopolīem!“ Daži pētnieki monopolus sauc par valsts izmisuma soli.

II. nodaļa.

Visas pasaules neaptveramā organismā notiek nerīmstoša dažādu spēku sadursme. Vīsspilgtāk šo mūžīgo cīņu izteic uguns un ūdens, dzīvība un nāve. Šai varenajā dažādo spēku rotaļā apgarotam cilvēkam jācīnās uz divām frontēm.

„Ar svīdriem vaigā tev būs savu maizi ēst,“ jau bibelē tā sacīts. Ar šiem vārdiem jau nosprausta cilvēku cilts kaujas fronte pret pārējiem pasaules organisma dzīvīem un nedzīvīem spēkiem. Pret dabu cilvēks cīnās ar strādāšanu, t. i. ar fizisku spēku, ar darbu, t. i. ar fiziskā un garīgā spēka apvienošanu, ar apgarotu fizisko spēku.

Šis pēdējais jau ir stipri uzlabots, paplašināts cīņas veids un viņš saistīts ar cilvēka zināmu kultūras attīstības pakāpi, kur jau neizbēgami sākas arī otra fronte — garīgā cīņa. Tiesība attīstīt savus lieliskos gara spēkus starp saviem līdzcīvēkiem ir lemta tikai kultūras cilvēkam. Un te iesākas konkurence vai sacensība starp cilvēkiem. Šīs sacensības galējie mērķi var būt vai nu garīgi vai materiāli, vai arī abi kopā. Cilvēka materiālā un garīgā pasaule ir arena, uz kuŗas notiek nerīmstoša spēku sacensība un cīņa dēļ pārākuma par citiem.

Materiālā pasaulē šīs cīņas dziļā iekšējā būtība ir cenšanās panākt visvairāk labuma pie vismazākā enerģijas patēriņa. Lai būtu iespējams sasniegt šo galīgo ekonomisko mērķi, darba intensīvitāte aizvien tiek paplašināta un padarīta pilnīgāka. Visu lielo ražošanas un transporta atradumu un paplašinājumu galvenais dzenulis un pamudinātājs ir bijis brīvī ekonomisku spēku sacensība. Ir pilnīgi maldīgs tas uzskats, ka ekonomiskais princips ir tikai cilvēka rupji materiālo dziņu rezultāts. Nē, cenšanās panākt ekonomiskā principa vislielāko efektu

veicina katra individa un visas sabiedrības morālisko attīstību. Ja ražošanas pašizmaksa paliek lētāka, ja ražojumu labums pieaug, tas paliek par visas sabiedrības ieguvumu. Bet to garantē ražošana uz brīvas ekonomiskas sacensības pamata. Tā tad, galu galā, ekonomisks likums top par morālisku principu. To nenoliedz pat zvērinātimarksisti. „Paradīze zemes virsū“, pēc viņu domām, sāksies tikai tad, kad brīvu saimniecisku spēku sacensība būs sasniegusi savu augstāko attīstību, par kuŗu tālāk ejot šī cīņa var kļūt neekonomiska visas sabiedrības interešu labā.

Kapitalistiskā sabiedrībā preču vērtību nosaka tikai konkurence, t. i. zināmas preces dažādi subjektīvi novērtējumi. Vērtība nepiemīt nevienam priekšmetam, kā tādām, kā piemēram tas ir ar garumu, krāsu u. t. t. Vērtība ir relatīvs jēdziens. Preču tirgū vērtības subjektīvais nojēgums pie pircēja ir taisni pretējs tam nojēgumam, kāds ir pārdevējam. Tikai atsevišķiem subjektīviem novērtējumiem saduroties kristalizējas preču objektīvā vērtība.

Kapitalistiskās saimniecības dzinējspēks ir — sacensība. Viņa kapitalus pārvieto no nepiedzīvojušām, neprotošām rokām piedzīvojušās, pārvieto tos no vienas zemes uz otru, no vienas ražošanas, tirdzniecības vai transporta nozares uz otru. Konkurence kapitalam neļauj sastingt un attīstībā apstāties. Viņa to skubina vairoties un spārno ar jaunu enerģiju. Konkurences spēkam nav šķēršļu. Savā uzvaras gājienā tā iznīcina visus aizspriedumus. Viņu varētu apzīmēt kā permanentu revolūciju ekonomiskā dzīvē vai arī kā dabiskās ekonomiskās izlases permanentu procesu.

Konkurences niknākie ienaidnieki ir dabiska nekustība un mākslīgas saites, dažādu monopolu veidā. Ja konkurence spēj pārvarēt kuŗu katru dabisku nekustību, sastingumu, tad pret ierēdņu siko birokratismu tā top nespēcīga. Ierēdņiem nekas nav tik dārgs, kā viņu miers. Bet privātam uzņēmējam draud ar postu un iznīkšanu pat visniecīgākais jaunradošās enerģijas atslābums.

Ierēdnis strādā kā uzvilktā mašīna, kuŗai nav dvēseles. Bet dzīvais privatuzņēmējs ir īsts tautsaimniecības ministris, kuŗam viss ir jāparedz, viss jāaptver. Labsirdīgam un lēnprātīgam ierēdnim, pastāvot monopoliem, nav vajadzīgas ne paredzē-

šanas spējas, ne arī prāta elastība. Viņš nespēj iepriekš atminēt, kāda būs konjunktura. Ar to izskaidrojams, ka valsts monopoli, iepērkoties, vienmēr samaksā dārgāk kā privatuzņēmēji. Ierēdnim nav tirdzniecības subjektīvā novērtējuma. Vai nu viņš par daudz agri vai arī pārāk vēlu nopirks ražošanai nepieciešamās izejvielas.

Izvēloties visus vajadzīgos palīgspēkus, viņš ļoti bieži neievēro objektīvo ekonomisko labumu un izdevību, kā to dara privatuzņēmējs, bet visu izšķir aiz kādiem subjektīviem blakus motīviem, kuri daudzreiz paši lietai ir tikai par ļaunu. Uzņēmējs nekautrēsies no darba atlaist pat savu miesīgo tēvu, ja viņš uzņēmumam nebūs derīgs: to viņš dara uzņēmuma sekmju un progresa labā un tas viņam ir jādara, baidoties no konkurences. Bet protekcionisms nekur nežel tik bagātīgi, tehnisko un administratīvo spēku izvēle nekur nav tik ļoti atkarīga no visvarenā ierēdņa kaprizes, kā tur, kur pastāv valsts monopoli, jo tiem nedraud ne mazākā konkurence un tamdēļ viņi var sevim šo greznbūvni atļaut.

Bailes no konkurences, savas ražošanas aizsardzība, cenšanās pēc peļņas, aizraušanās līdz ekonomiskā procesa rotaļai, uzņēmēju padara par sava uzņēmuma diriģentu. Viņam pilnīgi jāpārzin savs uzņēmums, kā labam diriģentam jāpazīst savs orķestris, vienmēr viņam jābūt nomodā un jāpamana katrs niecīgākais trūkums.

Uzņēmējs ir cieši ieinteresēts, lai viņa uzņēmumā nenotiktu ļaunprātības. Tā tad viņš objektīvi rūpēsies un gādās, lai uzņēmums nezaudē savu vērtību, lai viņš netiek bojāts. Pavisam citādi tas ir ar ierēdni — monopola uzņēmuma vadītāju, jo viņa rūpes galvenā kārtā ir personīgā atlīdzība, ko tas saņem. Viņš ar uzņēmumu nav organiski saistīts un tamdēļ viegli padodas dažādiem kārdinājumiem. Tas jau nu ir cilvēka dabā un to zemju bagātīgie piedzīvojumi, kur monopoli pastāv, ir pierādījuši, ka šie valsts uzņēmumi ļoti bieži paliek par ļaunprātības un īstas ieraušanas perēkliem.

Brīvā konkurencē uzņēmējs ir pilnīgi atkarīgs no patērētāja vēlēšanām, gaumes un iegribām. Viņam vajaga pielabināties patērētājam ar preču labu, krietnu kvalitāti un ar viņu lētumu. Tas viņu pamudina uzņēmumu padarīt tehniski aizvien pilnī-

gāku. Bet monopolists savu patērētāju uzskata par vergu, kuram nav nekādu izvēles tiesību. Šī visvarenā ierēdņa psiholoģija atstāj iespaidu uz visu ražošanas gaitu un uz monopolizēto preču sadalīšanu. Viņam nav nekāda dabiska iemesla censties, lai preces būtu lētākas un preču labums augstāks un tamdēļ viņam nav arī nekādas vēlēšanās pēc tehniska progresa, jo viņš nav atkarīgs no patērētājiem, gluži otrādi, patērētāji ir pilnīgi atkarīgi no viņa.

Protams, patērētājs nevar piedot tādu atkarību un tamdēļ pie pirmā izdevīgā gadījuma viņš centīsies monopolistam atriebties. Bieži viņš ķeras pie tiem pakalpojumiem, ko tam var sniegt kontrabanda. Un patiesi, tur, kur pastāv monopolu sistēma, tur ļoti plaši attīstīta šīs sistēmas apiešana kontrabandas ceļā. Ar to zemei ceļas kā moraliski, tā materiāli zaudējumi.

Monopolus ļoti bieži izmanto politiski demagogi, lai sakurinātu mazāk apzinīgo, neapmierināto iedzīvotāju zemās kaislības. Viņi cenšas uz šī pamata sacelt kaislības un naidu starp atsevišķām šķirām un tautībām. Tad demagogiem pietaisās klāt vienkārši ierāvēji, kuŗi, slēpdamies aiz sabiedrības interešu maskas, ierīkojas siltās, ienesīgās vietās valsts monopolizētos uzņēmumos. Ap šo valsts pīrāgu aiz kulisēm notiek politiska tirgošanās, kuŗa atnes nevien ekonomisku ļaunumu, bet arī demoralizē visu sabiedrisko dzīvi.

Svārstīgie ienākumi no valsts monopoliem bieži vien izjauc vispārīgā valsts budžeta līdzsvaru, jo kuŗa katra tirdzniecības vai rūpniecības uzņēmuma ienesība atkarājas no konjunkturas sarežģītā parādību kompleksa, nevien vietējā, bet arī starptautiskā tirgū un valsts iestādes nekad nespēj paredzēt visas šīs parādības. Ļoti bieži notiek, ka budžetā paredzētie ienākumi no monopoliem, galu galā, nenienāk un nu ir prāvs iztrūkums, izjūk visi aprēķini un valsts budžetā izrādās pamatīgs robs. Bet budžeta stabilizācija ir viens no pirmiem veselīgas valsts finansu politikas noteikumiem.

III. nodaļa.

Maina notiek ar cenu palīdzību, un cena ir visa preču saimniecības mehānisma augstākais regu-

lators. Tugans-Baranovskis domā, ka tirdzniecības cena ir gluži kā barometrs, kuŗš rāda, vai tirgū daudz vēl vai arī par maz ir preču, salīdzinot ar sabiedrības pieprasījumu. Tirgus cenas līmenis, kā dzīvsudraba stabiņš barometrā, rāda, vai preču spiediens ir augsts vai zems, vai preču ražošana jāsašaurina vai jāpaplašina, lai sabiedrības darba sadalīšana būtu proporcionāla. Katrs preču ražotājs vērīgi seko šī ārkārtīgi jūtīgā barometra bultīņas kustībām un savā saimnieciskā darbībā rīkojas atkarībā no tam, ko bultīņa rāda. Tirgus cenu svārstība, kā redzam, ir nepieciešama, lai pati preču saimniecība būtu iespējama, lai pastāvētu kaut visvienkāršākā samērībā starp sabiedrības pieprasījumu un piedāvājumu. Ja šī samēriba ir satricināta, tad sākas saimnieciska krīze un saimnieciskā dzīve tiek uz kādu laiku paralizēta.

Bet kas gan nosaka tirgus cenu, šo preču saimniecības pašu centralo nervu? Pieprasījumi un piedāvājumi. Pircējs un pārdevējs savstarpēji brīvi apsver, cik kuŗa prece derīga un šai procesā tiek nosacīta tirgus cena. Ja abas minētās puses, viena pret otru, stāv kā līdzīgs pret līdzīgu, tad tiek nosacīta objektīvā tirgus cena. Monopoliem pastāvēt izlīdzinājuma pirmās daļas — brīvas konkurences, — nav.

Pastāvot monopola cenām pieprasījums nav ne nosakāms, ne izmērojams. Nevar uz priekšu noteikt, piemēram, kā pieprasījumu daudzums reaģēs uz monopolpreces cenas paaugstināšanu. Protams, empiriski jau nav grūti noteikt monopolpreces cenu, bet viņas līmeni nav iespējams objektīvi analizēt, to var saprast tikai psiholoģiski, tīri subjektīvi. Bet tirgus cena preču saimniecībā ir objektīva un viņu nosaka brīva pieprasījuma un piedāvājuma likums. Cenas objektīvais likums izlauž savu ceļu tikai caur konkurenci. Tā tad, ja monopols iznīcina konkurenci, tad ir iznīcināts arī vienīgais līdzeklis, ar kuŗa palīdzību varēja piepildīties cenu objektīvais likums. Monopoliem pastāvēt cena vairs nav objektīvi kristalizējusies, tā ir vienkāršs skaitlis, kuŗu nosaka ar atsevišķa ierēdņa vai kādas personu grupas gribu un apziņu. Noteikta rezultāta vietā mēs redzam tikai kādu prezumciju, objektīva likuma vietā — subjektīvu nojēgumu, nepieciešamās, no ieinteresēto

personu gribas un apziņas neatkarīgās rīcības vietā redzam patvaļu un nejaušības.

Objektīvo tirgus cenu nosaka pieprasījumi un piedāvājumi. Bet, līdz ar to, cena, rikošeta veidā, iespaido arī pieprasījumu un piedāvājumu attiecības. Ja kādā ražošanas nozarē spēji ceļas preču cenas, tad, pastāvot ražošanas spēku brīvai sacensībai, rodas jauni uzņēmumi, kuŗi sāk savā starpā konkurēt, ar ko pavairo preču piedāvājumu un šī procesa rezultāts ir tas, ka cenas atkal sāk krist. Kur ir monopoli, tur jaunu uzņēmumu nodibināšanai ir ciešas robežas. Monopolās cenas nosaka monopolists pēc sava personīgā ieskata. Starpība starp monopolistu un preču ražotāju pie brīvas konkurences noteikumiem ir tā, ka monopolists var piedāvājumus regulēt kā viņam patik, viņš var tos samazināt, ja tas viņam izdevīgi. Piedāvājumu samazināšana noved pie cenu paaugstināšanas un, protams, vairo ražotāja peļņu no katras atsevišķas preces. Bet uzņēmējam mazāk ir no svara peļņa no katras atsevišķas preces, vairāk tam rūp kopējā peļņa, ko dod viss viņa uzņēmums (un kopējā peļņa, ja visi citi apstākļi ir vienādi, ir mazāka, jo mazāki ir uzņēmuma apgrozījumi) un tamdēļ uzņēmējs nav ieinteresēts samazināt piedāvājumus vairāk, nekā to atļauj zināma robeža. Brīva uzņēmēja pamatprincips ir — plaša apgrozība, nepelnot daudz par katru atsevišķu preci.

Monopolista subjektīvai cenai ir tendence kāpt. Vislabākais piemērs par monopola cenām ir zemes cena, — jo vairāk uz kādas teritorijas rodas iedzīvotāju, jo straujāk un nepārtraukti aug šīs zemes cena. Sevišķi tas novērojams attiecībā uz pilsētu zemēm, kuŗu cena aug līdzī ar pilsētas iedzīvotāju vairošanos.

Preču objektīvā tirgus cena veicina kapitalu pareizu cirkulāciju. Ja cena ir zemāka par ražošanas izdevumiem, kapitāls pāriet uz ienesīgāku ražošanas nozari. Kapitāls vienmēr meklē, kur izdevīgāk strādāt. Monopola saimniecībā šī kapitāla elastība un kustīgums ir paralizēti, viņš pārvēršas par mirušu kapitalu. Bet kapitalistiskās ražošanas process prasa sabiedriskā kapitāla formu pastāvīgas maiņas un pārvērtības.

IV. nodaļa.

Kapitalistiskā saimniecībā privato īpašumu sarga likums, kurš attiecas vienādi kā uz kapitalu, tā uz darbu. Sociālā taisnība prasa, lai kapitāla un darba attiecību asās šķautnes būtu nolīdzinātas uz kapitāla neaprobežoto īpašuma tiesību rēķina. Sociālās taisnības vārdā valsts varai bieži vien zināmā mērā jākorrigē privatā īpašuma tiesības. Tādu atkāpšanos, par jaunu privatā īpašuma tiesībām, valsts dara aiz humanitāriem vai politiskiem iemesliem, lai atvieglotu darba un kapitāla cīņas noteikumus. Bet tas gan ir skaidri, ka moraliski-politiskais princips kapitalistiskā saimniecībā nevar pārkāpt zināmas noteiktas robežas, jo citādi tiek sadragāts tas pamats, uz kura dibinās privatā īpašuma tiesības. Nevienas kapitalistiskas valsts valdība neuzdrošinātos, piemēram, normalā laikā ekspropriēt vienas šķiras privatu īpašumu par labu kādai citai šķirai. Tā jau būtu neapšaubāma un nepārprotama sociāla netaisnība, nemaz nerunājot par to, ka tāda rīcība ienestu jukas visas zemes tautsaimnieciskā dzīvē. Nevar ne runa būt par to, ka kādā jaukā dienā valsts vara ekspropriētu privatu uzņēmēja fabrikas strādnieku labā; pat socialdemokrāti neķertos pie tik pēkšņas privatā īpašuma atcelšanas un tikai komunisti vienīgie to varētu izdarīt.

Bet ar ko tad atšķiras no parastas ekspropriācijas valsts monopolu ieviešana uz priekšmetiem, kurus ražo privatās fabrikās un uzņēmumos? Ilustrācijas dēļ pievedīsim šādu konkrētu piemēru.

Tabakas rūpniecībā, kā pie mums, tā arī bijušā Krievijā, sākot jau no pagājušā gadusimtena pirmās puses, no vienas paaudzes otrā, strādājusi zināma uzņēmēju grupa, kurai ir jau bagātīgi piedzīvojumi un tradīcijas. Šajos uzņēmumos nav ieguldīti kapitāli vien, bet arī specialas zināšanas, personīgi sakari un tirgus apstākļu pazīšanas spēja, kas pāriet kā mantojums no vienas paaudzes uz otru. Mantiņieki, savukārt, paplašina un padziļina šīs specialās zināšanas un iegulda aizvien jaunus kapitalus. Šo uzņēmēju enerģiskā darbība rada citu uzņēmēju sacensību un tabakas rūpniecībā rodas jauni konkurences uzņēmumi, kas liek veciem uzņēmējiem strādāt ar divkārtšu ražošanas spēku. Šis cīņas panākums ir tehnisks progress. Bet valsts vara vienā jaukā

dienā pēkšņi pasaka, kā veciem, tā jauniem uzņēmējiem: „Papūlaties atstāt šo ražošanas nozari!“ To monopolizē nevis aiz kādas šķiras socialān interesēm, bet kādu šķietamu valsts vajadzību dēļ. Tas nav nekas cits, kā varas akts pret privatā īpašuma tiesībām vai neapšaubāms uzbrukums kapitalistiskās saimniecības pašiem pamatiem, kaut šās saimniecības tiesību sargs ir tā pati valsts vara. Vienīgi tikai kara-stratēģiski aprēķini var piespiest valsts varu pārkāpt šo tiesisko robežu. Normalā laikā nav it nekāda pamata to darīt. Tā tad valsts tabakas monopols dod briesmīgu triecienu privatā īpašuma pamattiesībām un socialas taisnības principam.

Bez tam tādu monopolu ievēdot ļoti lielā mērā aizkaļ plašās tirgotāju kārtas socialās intereses, jo parasti ražošanas monopols iet roku rokā ar tirdzniecības koncentrēšanu, un sašaurina to personu skaitu, kuŗas šai nozarē strādājušas. Tūkstošiem piedzīvojušu tirgotāju (un starp viņiem ir daudz tādu, kuŗi šai darba nozarei atdevuši savas dzīves labākos gadus) paliek bez maizes. Vai tā nav brēcoša sociala netaisnība?

Vai valsts spēj materiali atlīdzināt šo darbinieku neapbrēkināmos zaudējumus, kādi tiem ceļas, ja ievēd valsts tabakas monopolu? Mēs esam pienākuši pavisam klāt jautājumam par zaudējumu atlīdzību, kādus cieš privatā saimniecība, ievēdod valsts monopolus.

Papūlēsīmies iedziļināties pašā lietas būtībā. Valsts cenšas mīkstināt šīs socialās netaisnības iespaidu, izsniedzot rūpniekiem un tirgotājiem vienreizīgu atlīdzību. Nostājoties uz tāda viedokļa, valsts vara vairs nevar palikt pusceļā. Protams, būtu pavisam ērmati, ja tabakas fabrikantiem un tirgotājiem liktu priekšā atlīdzību tikai par mašīnu inventara vērtību. Tā jau būtu pilnīga ekspropriācija. Tas ir riskants ceļš un neviena valdība to nevar iet, jo šāda rīcība satricinātu valdības prestižu. Visas valsts tirdzniecībā un rūpniecībā būtu ievests nemiera elements, jo būtu zudusi pārlicība, kā valsts vara kādā jaukā dienā tikpat netaisni sāk izturēties arī pret citiem tirgotājiem un rūpniekiem. Šodien viņa monopolizē tabakas rūpniecību un tirdzniecību, rīt gluži tāpat var monopolizēt tekstila, ādas, koku

un kuŗu katru citu rūpniecības un tirdzniecības nozari.

Lai izvairītos no tādām pastāvīgām bažām, valsts vara būs spiesta nest lielus materialus upuŗus, lai būtu pasargāts socialās taisnības princips un privatā īpašuma tiesības. Un bez tiešās atbildības par ieguldīto kapitalu tad vēl vajadzēs kapitalizēt šo kapitalu un personīgo darbu, uzņēmību, specialās zināšanas, kuŗas iegūtas iedzimtības un personīgo pūliņu ceļā, kā arī visu uzņēmuma organizāciju, kas viss ir uzņēmēja sarežģītās, komplicētās personības izpaudums. Tikai tā būtu iespējams izlīdzināt nelabvēlīgo iespaidu un dot gandarījumu socialai taisnībai. Bet tas no valsts prasītu tik milzīgus kapitaļus, ka tie nekad neatmaksātos. Bez šiem kolosāliem zaudējumiem tabakas rūpniecība un tirdzniecība (vai arī cita kāda rūpniecības nozare, kuŗā būtu izvests šāds eksperiments) būtu zaudējusi arī dzīvus, uzņēmīgos un enerģiskos darbiniekus, kuŗu vietā būtu nostājušies gausie un inertie ierēdņi.

Kādas grupas socialās intereses būtu ko ieguvušas no valsts monopola ieviešanas? Atgriezīsimies pie tās pašas tabakas rūpniecības, kuŗu jau pievedām kā piemēru. No visa sacītā ir skaidrs, ka tirgotāji un rūpnieki, tā vai citādi, būtu daudz zaudējuši. Diezin vai no monopola ieviešanas ko mantotu tabakas patērētāji, — pilsētu un lauku iedzīvotāji. No citu valstu piedzīvojumiem mēs zinām, ka pastāvot tabakas, vai kuŗam katram citam monopolam, tirgū nāk vājāka labuma ražojumi, un bieži vien to cena ir krietni augstāka par tām, kādas bij agrāk, brīvā tirgū. Ar to jau uzreiz ir aizkartas daudzu sabiedrisko grupu intereses un rodas gluži dibināts iedzīvotāju labas daļas nemiers, jo tie, kā cieši vienota grupa, saniknojas, ka viņu intereses atstāj novārtā viena paša monopolista labā. Iedzīvotāji nebūt nevēlas, lai valsts iejaucas viņu subjektīvā gaumē un patikas jūtās un noteiktu tās ar kaprīzu pavēli no augšas. Sevišķi masu patērīna priekšmetus pērkot iedzīvotāji necieš, ka preču izvēli tiem ar varu ierobežo.

Bet, varbūt, visi šie upuŗi jānes strādnieku šķiras socialo interešu labā? Vai ar valsts tabakas monopola ieviešanu strādnieku šķiras socialais stāvoklis paliks labāks? Šo jautājumu vajaga apcerēt kā no

kvantitatīvā, tā no kvalitatīvā viedokļa. Vai kļūs plašākas iespējas nodarbināt strādniekus? Nevar būt divu domu, ka valsts ražošanas koncentrācija neizbēgami būs saistīta ar to, ka daļu tabakas fabriku likvidēs. Jau tā visa mūsu rūpniecība ir pārāk šaura, un ja vēl ievēro īpašos darba apstākļus tabakas rūpniecībā, tik dažu tabakas fabriku likvidēšana pametīs likteņa varā diezgan daudz strādnieku. Pilsētas bezdarbnieku skaits ar to tikai pavairosies. Augsti attīstītā kapitalistiskā valstī privāta rūpniecības koncentrācija ietaupa ražošanas izdevumus un bieži vien tā vai cita rūpniecības nozare uzzeļ vēl kuplāk, bet valsts uzņēmumiem tādu sekmju nevar būt. Pavisam citādi tas ir mazāk attīstītā kapitalistiskā valstī, un ja tad vēl jārunā par valsts rūpniecības koncentrāciju, tad ražošanas izdevumi var tikai pavairoties. Smagais birokrātiskais valsts aparats vienmēr būs dārgāks, kā privātā uzņēmēja aparats. Vislabākais piemērs šai ziņā ir ļoti augstie ražošanas izdevumi padomju Krievijā. Lai gan iegulda miljonus valsts kapitalus un darba alga ir zema, tomēr ražojumu pašizmaksa padomju Krievijā ir tik augsta, ka tur daudzas preces ir daudz dārgākas kā ārzemēs un padomju valsts rūpniecības vispārējais budžets ikkatru gadu noslēdzas ar deficītu.

Tā tad viens pamatnoteikums ir pilnīgi pierādīts un neapšaubāms, ka ievēdot tabakas monopoli bezdarbs pie mums būs lielāks. Un tā jau būs nepāprotama sociāla netaisnība arī pret strādnieku šķiru. Kvantitatīvā ziņā darba spēka piemērošanās iespējas, bez šaubām, sašaurināsies.

Vai monopolizētās tabakas fabrikās kļūs labāki strādnieku sociālie apstākļi tiesiskā ziņā? Franču tautsaimniecisko rakstu autors E. Paijens uz to atbild noteikti noraidoši, dibinādamies uz ļoti bagātiem materiāliem. Viņš jautājumu par monopoliem apskata sakarā ar strādnieku streika tiesībām un nāk pie ļoti interesantiem slēdzieniem. Visas progresīvākās valstis, pēc viņa domām, cenšas, cik viņas to spēj, ierobežot streika tiesības valsts monopolizētos uzņēmumos. Viņš kā pierādījumus pieved ļoti daudzus attiecīgus faktus no Francijas, Austrijas, Holandes un dažu Amerikas štatu likumdošanas un administratīvās prakses. Streiku valsts uzņēmumos pat normalos laikos šais valstis uzskata kā noziegu-

mu pret visas sabiedrības interesēm. Tā tad ir skaidrs, ka, valsts monopoliem pastāvot, strādnieka tiesības cīnīties par lielāku darba atlīdzību un par sava sociālā stāvokļa uzlabošanu diezgan lielā mērā sašaurinātas.

V. nodaļa.

Neatkarīgā Latvija radās pavisam īpatnējos sociālos, ekonomiskos un psiholoģiskos apstākļos. Pasaules kapitalistiskās saimniecības pamati bija sašķobīti. Tikko beidzies pasaules karš bija sacirtis saites, ar kurām atsevišķas saimniecības vienības bija saistītas nacionalā saimniecībā un atsevišķas nacionalas saimniecības — pasaules saimniecībā. Kredits, rūpniecība un tirdzniecība bija zem valdības reglamentācijas jūga. Bija noteiktas „cietas“ preču cenas un piespiedu naudas kurss. Veselīgā privatā iniciatīve bija ierobežota un ar to no saimnieciskās darbības bija izdzīta konkurence, kamdēļ arī preču tirgus bija atstāts sīkas ierāvēju grupiņas rokās. Tādos apstākļos valsts vara pilsoņu saimnieciskās attiecībās izrādījās par fikciju un par tirgus faktiskiem saimniekiem palika kontrabandisti un spekulanti, kurus valdības reglamentācijas sistēma bija stingri nodrošinājusi pret veselīgās privatuzņēmēju iniciatīves konkurenci.

Komunisms padomju Krievijā pa daļai tikai fiksēja un paplašināja to, ko agrākās krievu valdības pilsoņu tautsaimniecisko attiecību laukā jau bija izdarījušas. Komunas gāja pa to ceļu, kurš jau agrāk bija nosprausts, ierobežojot privāto iniciatīvi. Ar to ir izskaidrojami viņu samērā vieglie panākumi, jo privatā iniciatīve Krievijā bija pamesta novārtā jau labu laiku pirms padomju varas nodibināšanās. Krievu birokrātijai, un vēlāk lielniekiem, likās, ka vajaga tikai nesaudzīgi karot pret spekulantiem un ierāvējiem un galīgā uzvara tad nava tālu, bet — jo niknāka palika šī cīņa, jo spēcīgāka kļuva spekulantu vara. Spekulantu bars vairojās, kā hidra, jo nebija privatā uzņēmēja uzraudzības un veselīgās dalības saimnieciskā dzīvē un tamdēļ dažādažādie komisari un spekulanti sajuka vienā vienīgā parazitā jūklī.

Kad proklamēja neatkarīgo Latviju, tobrīd vēl visa Eiropa smaka valsts ekonomiskā aizbildniecībā. Tamdēļ nav nekāds brīnums, ka virs Eiropas valstu galvām karājās komunisma Damokļa zobens. Ma-

skavas diktatori tikai ciniskāk un vaļširdīgāk izveda to, ko tā saucamās pilsoniskās valdības kaunīgi slēpa zem kara-rūpniecības sabiedrību, dažādu monopolu, piespiedu cenu, valutas nodaļu, apgādības ministriju u. tml. maskām.

Ir gluži dabīgi, ka arī mūsu pirmā pagaidu valdība nevarēja nebūt toreiz Eiropā valdošo tautsaimniecisko uzskatu iespaidos. Pagaidu valdības locekļi uz privato uzņēmēju skatījās kā uz spekulantu. Uzņēmējus turēja aizdomās par visiem grēkiem. Šādas noskaņas psihika ir ļoti labi saprotama. No apvāršņa bija nozuduši vecie solidie uzņēmēji un visur bija redzami tikai „jaunāko laiku uzņēmēji“. Bez tam pirmā pagaidu valdība saņēma valsts varu bez kapeikas naudas, jo valdības kasē bija tikai 10.000 ostrubļu un daži tūkstoši domes un cara rubļu.

Vienā no pirmajām Tautas Padomes sēdēm bijušais ministru prezidents K. Ulmanis, ar savu parasto humoru, kurš to nepameta visgrūtākos valsts brīžos, ļoti asprātīgi raksturoja „nacionali noskaņoto pilsoņu attiecības pret valsts kasi“. Vienā sēdē, kurā piedalījās arī turīgākie latvieši, tika apspriests jautājums, kādiem līdzekļiem iespējams vairot valsts kases ienākumus. No daudzām pusēm sēdes dalībnieki neizpratnē jautāja: „Bet kur tad paliek naudas pabalsts no ārzemēm?“ Tādos apstākļos pagaidu valdībai it nekas cits neatlika, kā ķerties pie rekvizīcijām un pie tais laikos iemīlotās papīra naudas spiešanas metodes.

Bet arī šie avoti ātri izsīka un tamdēļ valdība nodomāja palikt pati par uzņēmēju. Pati pazaudējusi uzticību ne ar ko nenodrošinātās papīrnaudas stabilitatei, valdība nāca pie oriģināla slēdziena, ka ar papīrnaudas palīdzību iespējams dibināt produktīvu monopoluzņēmumus. Protams, vēlāk tai pašai valdībai, no rūgtiem piedzīvojumiem, bija jānāk pie pārlicības, ka papīrnauda nespēj radīt ražojošu kapitalu un ka ir pavisam otrādi, — jo vairāk izlaista papīrnaudas, jo zemāks ir naudas kurss. Bet kārdinājums bija liels. Simtiem miljonu rubļu izlaida ādas monopola, linsēklu, dažādu pārtikas produktu un citu ražojumu monopolu ieviešanai. Un kā no pārpilnības raga tai pašā reizē bira valdības likumi un rīkojumi, kurī ierobežoja privato iniciatīvu.

Valsts monopoli izrādījās divējādā kārtā kaitīgi

mūsu tautsaimniecībai. No vienas puses, monopolu saimniecība uzstādīja aizvien lielākas prasības papīrnaudas spiestuvei, ar ko bija panākta naudas kursa vienmēr straujāka krišana, un, no otras puses, — paši monopolizētie uzņēmumi sāka nest zaudējumus. Šī monopola saimniecības laikmeta galvenās iezīmes bija saimnieciskas veiksmes trūkums un neprašana. Dažos monopolveidīgos uzņēmumos, piemēram, apgādības ministrijā, prokuratūra drīz vien konstatēja smagus noziegumus pret valsts mantu un vainīgos nodeva krimināltiesai.

Vispārīgā zaudējumu suma, ko pa to laiku cieta mūsu tautas saimniecība, nav pat apmēram nosakāma. Pievedisim tikai oficiālos datus par valstskases tiešiem zaudējumiem. „Divos budžeta gados, tas ir — 1920./21. g. un 1921./22. g. („Ekonomists“ Nr. 18, 1922. g.) ādas monopols deva ap 65 miljonus rubļu zaudējuma, arī linu monopols 1921./1922. g. noslēgts ar diezgan lielu deficitu.“

„Nav attaisnojušās uz spirta monopolu liktās cēriņas,“ saka kredīta departamenta direktors A. Kārklīš savā pārskatā par valsts budžetu. No viņa sastādītām interesantām tabelēm skaidri redzams, ka 1920./1921. g. un 1921./1922. g. gandrīz visi valsts uzņēmumi devuši prāvus zaudējumus. Valsts uzņēmumu izdevumu un ienākumu realizēšana sniedz pavisam bēdīgu ainu, ja salīdzina to ar budžeta projektiem. Pats par sevi saprotams, ka šie deficīti stipri satricināja vispārējā valsts budžeta līdzsvaru.

Šie dati tik skaidri rāda, cik bēdīgi bijuši monopolu saimniecības panākumi, ka pie tiem, gribot negribot, mazliet tuvāk jāpakāvējas. Lūk, ko mēs dabūjam zināt par valsts uzņēmumu ienākumiem 1921./1922. gadā (miljonos rubļu.) („Ekonomists“, Nr. 17., 1923. g.):

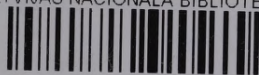
	Budžetā paredzēts	Faktiski ienācis	Mazāk (—) kā budžetā paredzēts
Mežu eksploatacija	338,7	70,7	— 268,0
Linu monopols	876,3	429,4	— 446,9
Ādas monopols	106,3	8,3	— 98,0
Apgādības vispārīgās operācijas	1677,5	169,3	—1508,2
Valsts fabrikas	34,9	10,4	— 24,5

Salīdzinot ar budžetu, iztrūkums ir arī no kūdras purvu eksploatacijas valsts uzņēmuma veidā, no valsts spiestuves u. c. Galu galā, atskaitot visus izdevumus, valsts no saviem uzņēmumiem cietusi tiru

zaudējumu pavisam 466,1 miljonus rubļu. Salīdzinot ar budžetu, valsts uzņēmumu ienākumu un izdevumu realizācija 1921./1922. g. beigusies ar 761,0 miljonu rubļu iztrūkumu („Economists“ Nr. 18., 1923. g.). Iztrūkums būtu bijis vēl lielāks, ja 1921. g. vasarā nebūtu likvidēta nelaimīgā apgādības ministrija, izbeigti ādas un linsēklu monopoli, ko pieprasīja toreiz par finanšu ministri ieceltais R. Kalnings. Jau 1921. gada aprīlī R. Kalnings noteikti sacīja, ka steidzamā kārtā jālikvidē monopolu saimniecība, lai būtu iespējams stabilizēt nacionalās valūtas kursu.

Ar virsrakstu „Jauns finanšu politikas virziens“, finanšu ministrijas oficiālā organā 1921. g. 15. aprīlī ir iespiests šāds oficiāls paziņojums: „Nākotnē būs jāatsakās no visiem monopoliem, izņemot, varbūt, spirta monopolu. Valsts īpašumā atrodas lieli uzņēmumi, no kuriem daudzi nespēj segt pat savus izdevumus. Šie uzņēmumi jānodod privatās rokās. Varētu nodot privātiem uzņēmējiem arī tos dzelzceļus, kuri nes zaudējumus“. Tas bija jaunās finanšu ministrijas dvēseles kliegziens, jo, pašus pirmos soļus spērot, tā dabūja pārliecināties, cik negatīva bijusi monopolu saimniecība.

LATVIJAS NACIŅĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309068912

